
ANNALES
UNIVERSITATIS MARIAE CURIE-SKŁODOWSKA
LUBLIN – POLONIA

VOL. XXXVII, 4

SECTIO J

2024

*Uniwersytet Śląski w Katowicach, Wydział Sztuki i Nauk o Edukacji

**Areszt Śledczy w Sosnowcu

BARBARA GRABOWSKA*

ORCID: 0000-0003-2558-0294

barbara.grabowska@us.edu.pl

AGNIESZKA KRAMARCZYK**

ORCID: 0009-0005-0390-2805

a.i.kramarczyk@gmail.com

Poczucie bezpieczeństwa osób opuszczających zakłady karne

Sense of Security for People Leaving Prisons

PROPOZYCJA CYTOWANIA: Grabowska, B., Kramarczyk, A. (2024). Poczucie bezpieczeństwa osób opuszczających zakłady karne. *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio J, Paedagogia-Psychologia*, 37(4), 181–193. DOI: 10.17951/j.2024.37.4.181-193.

ABSTRAKT

Osoby powracające do życia w środowisku otwartym – po okresie izolacji instytucjonalnej – są narażone na różne sytuacje oraz bodźce, których nadmiar może powodować wystąpienie poczucia niepewności, lęku czy nawet zagrożenia. Celem badań jakościowych było poznanie i zrozumienie doświadczeń mężczyzn – recydywistów – związanych z ich poczuciem bezpieczeństwa, a zatem uzyskanie odpowiedzi na pytania: czym jest poczucie bezpieczeństwa i co stanowi jego podstawę? Jakie odczucia związane z poczuciem bezpieczeństwa towarzyszyły recydywistom podczas pobytu w zakładzie karnym? Jakie zagrożenia były przewidywane przed opuszczeniem jednostki penitencjarnej? Jakie odczucia związane z bezpieczeństwem mieli recydywiści po opuszczeniu zakładu karnego?

Badania w strategii fenomenologicznej z zastosowaniem metody wywiadu pogłębionego przeprowadzono w 2024 roku z pięcioma mężczyznami – recydywistami penitencjarnymi, którzy to uprzednio opuszczali zakłady karne.

Celem badań było rozpoznanie i przedstawienie ich poczucia bezpieczeństwa na podstawie wywiadów pogłębionych. Zebrany materiał empiryczny został poddany analizie i wyróżniono kategorie dotyczące postrzegania i oceny własnego poczucia bezpieczeństwa przez badanych.

Wyniki badań umożliwiły poznanie doświadczeń readaptacyjnych recydywistów penitencjarnych, które wskazują, iż osoby te przebywając w zakładzie karnym, mają zapewnione poczucie bezpieczeństwa, jednakże odczuwają zagrożenie i niepewność przed jego opuszczeniem. Aby zapobiec

zjawisku recydywy wskazana jest integracja systemu pomocowego osobom opuszczającym zakłady karne poprzez organizację programów resocjalizacyjnych i readaptacyjnych w placówkach izolacyjnych oraz zaangażowanie środowiska lokalnego.

Słowa kluczowe: poczucie bezpieczeństwa; kara pozbawienia wolności; zakład karny; readaptacja

WPROWADZENIE

Troska o bezpieczeństwo społeczeństw jest zagadnieniem o długiej historii i wieloaspektowym podejściu. Działania podejmowane na rzecz zwiększenia poczucia bezpieczeństwa obejmują zarówno regulacje prawne, jak i badania, akcje społeczne oraz inicjatywy edukacyjne.

Spośród regulacji prawnych o zasięgu międzynarodowym należy wymienić Powszechną Deklarację Praw Człowieka (przyjętą 10 grudnia 1948 roku podczas trzeciej sesji Ogólnego Zgromadzenia Organizacji Narodów Zjednoczonych w Paryżu). Postanowienia w niej zapisane stanowiły podstawę dla opracowania norm prawnych i ponad 80 międzynarodowych traktatów dotyczących praw człowieka. Na bazie Deklaracji – w 1966 roku – uchwalono *International Covenant on Civil and Political Rights* (1966). Polska dokument ratyfikowała w 1977 roku. Również w prawie krajowym obowiązuje wiele aktów prawnych mających na celu zapewnienie bezpieczeństwa obywateli. Obejmują one różne dziedziny życia, od prawa karnego, poprzez prawo pracy, aż po regulacje dotyczące bezpieczeństwa na drogach i w miejscach publicznych.

Systematycznie są prowadzone badania i analizy dotyczące poczucia zagrożenia, przestępczości, tak by dostarczać danych niezbędnych do tworzenia skutecznych strategii zapobiegania przestępczości (Farnicka, 2019, s. 3). Aby zwiększyć bezpieczeństwo obywateli, prowadzone są kampanie społeczne, np. „Piłeś? Nie jedź!”, dotyczące bezpiecznej jazdy na drodze, a w programach edukacyjnych na dobre zagościła problematyka dotycząca zdrowego stylu życia, zagrożeń związanych z używkami, bezpieczeństwa fizycznego, bezpieczeństwa cyfrowego oraz bezpieczeństwa technicznego sieci i sprzętu IT. Prowadzone są również szkolenia kierowane do różnych grup wiekowych i społecznych, obejmują techniki samoobrony, które pomagają ludziom czuć się bezpiecznie i lepiej radzić sobie w sytuacjach zagrożenia.

Powyższe przykłady wskazują, że troska o poczucie bezpieczeństwa społeczeństwa jest realizowana na wielu poziomach i w różnych formach. Zarówno regulacje prawne, badania naukowe, jak i działania edukacyjne mają na celu zwiększenie bezpieczeństwa i ochronę jednostek przed różnorodnymi zagrożeniami. Dzięki temu ludzie mogą rozwijać się w stabilnym i bezpiecznym środowisku.

Bezpieczeństwo jest szeroką kategorią pojęciową. Możemy wyróżnić jego dwa aspekty: indywidualny i społeczny. Bezpieczeństwo odnosimy do różnych sfer życia i możemy wyróżnić m.in.: bezpieczeństwo polityczne, ekonomiczne,

środowiskowe, cyfrowe, fizyczne, socjalne, psychiczne i emocjonalne. Współcześnie bezpieczeństwo uznaje się za podstawową wartość społeczną, etyczną i egzystencjalną (Szmyd, 2014), potrzebę człowieka, a także podstawowe prawo człowieka (Marciniak, 2009, s. 57). W ujęciu Roberta Sochy „bezpieczeństwo ma miejsce wówczas, gdy występują jednocześnie: brak zagrożenia (czynnik obiektywny) i poczucie owego braku zagrożenia (czynnik subiektywny). Bezpieczeństwo będzie również wtedy, gdy zagrożenie będzie małe (czynnik obiektywny) i będzie traktowane jako niewielkie, przy właściwym jego postrzeganiu (czynnik subiektywny)” (Socha, 2022, s. 75).

ZAŁOŻENIA METODOLOGICZNE BADAŃ

Społeczeństwo składa się z różnych osób, które muszą współpracować, aby utrzymać stabilność, równowagę i poczucie bezpieczeństwa. Wśród nich są też te, które opuściły zakłady karne. W projektowanych badaniach skupiono się na wymiarze osobistym poczucia bezpieczeństwa, subiektywnym odczuciu jednostki, które odnosi się do stanu, w którym czuje się ona chroniona przed zagrożeniami fizycznymi, psychicznymi, emocjonalnymi, społecznymi i ekonomicznymi. To stan umysłu i emocji, w którym osoba odczuwa stabilność, spokój i pewność, że jej podstawowe potrzeby są zabezpieczone.

Wychodząc z założenia, że „każdy człowiek jest wartością, wymagającą humanistycznego, indywidualnego i kontekstualnego rozumienia” (Kubinowski, 2011, s. 119), zaprojektowano badania mieszczące się w paradygmacie konstruktywistycznym i przyjęto strategię badań fenomenologicznych. Przyjęcie interpretatywnego modelu prowadzenia badań pozwoliło dotrzeć do przekonań i odczuć osób badanych, doświadczających subiektywnego poczucia bezpieczeństwa.

Celem badań było poznanie sposobów rozumienia poczucia bezpieczeństwa przez osoby opuszczające zakłady karne. W niniejszym artykule przedstawiono omawianą kwestię z dwóch perspektyw: z perspektywy byłych osadzonych oraz z perspektywy osób zatrudnionych w instytucjach udzielających im pomocy. Przeprowadzono wywiady pogłębione.

Głównym problem badawczym była próba odpowiedzi na pytanie: Jakie poczucie bezpieczeństwa odczuwają osoby po opuszczeniu zakładu karnego?

Dokonano celowego doboru próby. Wywiady pogłębione przeprowadzono w 2024 roku z osobami, które przebywały w Areszcie Śledczym w Sosnowcu, oraz z osobami organizującymi wsparcie dla nich po opuszczeniu więzienia.

Po przeprowadzeniu wywiadów dokonano ich transkrypcji, a następnie poddano je analizie. Wyodrębniono znaczące stwierdzenia jednostki i stworzono opis doświadczanego subiektywnego poczucia bezpieczeństwa badanych. Analiza transkrypcji wywiadów obejmowała kilka etapów: „wniknięcie badacza w treść narracji, kondensowanie, porównywanie, grupowanie, wyłanianie istotnych

kryteriów interpretacyjnych, tworzenie i nazywanie kategorii analityczno-interpretacyjnych, odniesienie ich do teorii i różnych perspektyw dotyczących rozumienia danego fenomenu” (Kubinowski, 2011, s. 175). Na początku zastosowano kodowanie rzeczowe, by przejść do kodowania osiowego. Kolejno wyróżniono trzy kategorie opisowe: poczucie bezpieczeństwa badanych podczas ich pobytu w zakładzie karnym; poczucie bezpieczeństwa po opuszczeniu zakładu karnego; odczuwane zagrożenia poczucia bezpieczeństwa na wolności.

ANALIZA MATERIAŁU EMPIRYCZNEGO

Prezentację wyników podzielono na trzy części – zgodnie w wyłonionymi kategoriami na etapie analizy danych. Każda z nich stanowi niejako ilustrację jednej z trzech płaszczyzn refleksji odnoszących się do problematyki poczucia bezpieczeństwa.

Poczucie bezpieczeństwa mimo izolacji więziennej

Kara pozbawienia wolności niesie ze sobą wiele negatywnych doświadczeń życiowych pod względem psychicznym, emocjonalnym, behawioralnym. Osadzony jest odizolowany od rodziny i najbliższych osób, a w celi jest „skazany” na towarzystwo innych osadzonych i od pierwszych dni pobytu w zakładzie karnym uczy się, jak przetrwać swój wyrok. Dla większości badanych pobyt w zakładzie karnym był czasem z zapewnionym poczuciem bezpieczeństwa. Recydywiści podkreślali fakt, że „w więzieniu nie czują się jak w domu” (M 1), jednakże wskazują, że „strażnicy dbali o bezpieczeństwo ludzi” (M 4), „reagowali, jak coś się działo” (M 1). Większość badanych odczuwała izolację, jednak towarzyszyło temu poczucie bezpieczeństwa. Wskazuje to na skuteczność działań administracji więziennej w zapewnianiu warunków, w których osadzeni czuli się chronieni mimo ograniczenia wolności. Osadzeni „nie mieli poczucia pewności co do swojej sytuacji prawnej” (M 2). Może to sugerować, że istnieje potrzeba lepszej komunikacji lub wsparcia prawnego dla osób pozbawionych wolności, aby mieli jasność co do swojego statusu prawnego i procesów, które ich dotyczą. Dobrym rozwiązaniem byłoby również usprawnienie pracy sądów, służby kuratorskiej, Policji i Służby Więziennej poprzez stworzenie integralnego systemu.

Poczucie bezpieczeństwa podczas pobytu w izolacji penitencjarnej zapewnia osadzonym „zaspokojenie podstawowych potrzeb, praca oraz dobra atmosfera w celi mieszkalnej”. Wskazuje to na znaczenie humanitarnego traktowania i zapewnienia warunków sprzyjających pozytywnym relacjom międzyludzkim wewnątrz zakładu karnego.

Funkcjonariusze Służby Więziennej byli postrzegani przez osadzonych jako osoby dbające o bezpieczeństwo (M 4) i reagujące na zaistniałe sytuacje (M 1).

Oznacza to, że działania funkcjonariuszy były skuteczne w utrzymaniu porządku i zapewnieniu ochrony osadzonemu, co miało pozytywny wpływ na ich poczucie bezpieczeństwa.

Mimo trudnych warunków izolacji istotne jest zapewnienie osadzonemu bezpieczeństwa poprzez zaspokojenie ich podstawowych potrzeb, dobór współosadzonych w celach mieszkalnych, odpowiednią atmosferę oraz skuteczne działania funkcjonariuszy na zaistniałe zagrożenia. Jak zauważa Zbigniew Nowacki, „profesjonalna realizacja czynności profilaktycznych w jednostkach penitencjarnych Służby Więziennej jest kluczowym czynnikiem zapewnienia bezpieczeństwa w tychże jednostkach – co w pełni uzasadnia ich stosowanie” (2022, s. 102). Brak poczucia pewności sytuacji prawnej wskazuje na obszary wymagające dalszej uwagi i poprawy.

Poczucie bezpieczeństwa osadzonych pomimo izolacji więziennej można wyjaśnić, korzystając z teorii hierarchii potrzeb Abrahama Masłowa (1990), w której autor zakłada, że zaspokojenie podstawowych potrzeb fizjologicznych i potrzeb bezpieczeństwa prowadzi do poczucia stabilności i ochrony, nawet w warunkach ograniczonej wolności.

Wyniki badań ilościowych prowadzonych wśród osób osadzonych w zakładach karnych potwierdzają opisane powyżej odczucia badanych. Agnieszka Lewicka-Zelent (2019) przeprowadziła badania w zakładach karnych w okręgu lubelskim wśród 150 osób pozbawionych wolności z wykorzystaniem Kwestionariusz Poczucia Bezpieczeństwa Zenona Uchnasta, a zgromadzone dane empiryczne poddała analizie statystycznej z uwzględnieniem takich zmiennych, jak: miejsce zamieszkania i uzależnienie od środków psychoaktywnych. „W największym stopniu osoby osadzone w zakładzie karnym odczuwają bliskość z innymi ludźmi i światem dzięki zaspokajanim potrzebom przynależności i miłości. Darzą się przeciętnym zaufaniem, wyrażającym się w potrzebie szacunku do siebie i afirmacji siebie, lecz czują się nieco mniej stabilnie, co świadczy o najsilniejszej deprywacji takich potrzeb, jak: ład, porządek, bezpieczne funkcjonowanie w życiu oraz wpływ na bieg zdarzeń. Reasumując, osoby uczestniczące w badaniu raczej czują się akceptowane przez innych ludzi i są szczęśliwe oraz odnajdują swoje miejsce w świecie. W przeciętnym stopniu są gotowe do współpracy i podejmowania aktywności zmierzającej do rozwiązywania problemów życiowych. Prawdopodobnie czasami doświadczają odrzucenia i samotności. Niekiedy towarzyszy im również poczucie pokrzywdzenia, winy i wstydu, a świat postrzegają jako niebezpieczny” (Lewicka-Zelent, 2019, s. 269). Jak zauważa autorka, „Wszyscy badani raczej czują się bezpiecznie, co może wynikać z tego, że w zakładach karnych przestrzegane są odpowiednie procedury bezpieczeństwa, aczkolwiek trudno w więzieniu nie odczuwać lęku czy niezadowolenia, biorąc pod uwagę deprywację wielu potrzeb” (Lewicka-Zelent, 2019, s. 269).

Poczucie zagrożenia i niepewności, czyli życie na wolności

Mężczyźni opuszczający zakład karny odczuwali zagrożenie z powodu niestabilnej sytuacji prawnej, braku miejsca zamieszkania, braku pracy, zadłużenia alimentacyjnego, problemów finansowych, uzależnienia, wstydu oraz wycofania ze społeczeństwa. Zwrócili również uwagę na powrót do środowiska przestępczego. Świadczy to o wielu złożonych i wzajemnie powiązanych problemach, z którymi muszą się zmagać po wyjściu na wolność.

Osadzeni opuszczając zakład karny, byli świadomi swoich problemów oraz trudności, które na nich czekają. Taka świadomość może być zarówno pozytywna, ponieważ jest pierwszym krokiem do ich rozwiązania, jak i negatywna, jeżeli prowadzi do poczucia bezradności i braku motywacji do działania. „Jak się nie ma pracy, to się nie ma pieniędzy. Nie ma się miejsca zamieszkania” (M 2); „Brak przysłowiowego dachu nad głową, pójście do noclegowni i bycie bezdomnym – na tamten moment to było dla mnie niebezpieczne” (M 3).

Badani deklarowali, że poradzili sobie po wyjściu na wolność. Jednakże fakt, że ponownie trafili do zakładu karnego, budzi wątpliwości co do prawdziwości tych deklaracji. Może to wskazywać na brak rzeczywistego wsparcia oraz skutecznych mechanizmów reintegracji społecznej po wyjściu z zakładu karnego. Henryk Machel podkreślił, że „więź rodzinna skazanych, utrzymywana na określonym poziomie, stanowi podstawę dla readaptacji społecznej, procesu zabezpieczającego skazanych zwolnionych z zakładu karnego [...]” (Machel, 2014, s. 45). Beata Maria Nowak za priorytet uznawała wspomaganie tej grupy społecznej w wysiłkach związanych z pozyskaniem godnej i dobrze płatnej pracy, gdyż jest ona istotnym czynnikiem chroniącym przed ponownym popełnieniem przestępstwa (Nowak, 2019, s. 304).

Poczucie bezpieczeństwa zapewnia rodzina, dobre relacje z ludźmi, dom określany jako „dach nad głową”, praca, wiedza, stabilna sytuacja prawna.

Codziennym wyzwaniem dla byłych osadzonych jest reintegracja. Badania podkreślają ogromne wyzwania, przed jakimi stoją osoby opuszczające zakłady karne. Wyzwania te obejmują nie tylko aspekty prawne i materialne, ale także społeczne i psychologiczne, m.in. wstyd i wycofanie ze społeczeństwa. „Na początku jak wyjdę z więzienia to dziwnie się czuję, mam taki zamęt w głowie, takie wycofanie. Trzeba się przyzwyczaić do nowych warunków. [...] Miałem gdzie do pracy wrócić, ale było mi wstyd. Czułem się gorszy, że znowu mnie złapali i zamknęli” (M 5).

Sami badani oczekują i wskazują na potrzebę wsparcia postpenitencjarnego obejmującego pomoc prawną, mieszkaniową, zawodową oraz wsparcie w zakresie zdrowia psychicznego i uzależnień. Tylko kompleksowe podejście może skutecznie pomóc osobom opuszczającym jednostki penitencjarne w reintegracji społecznej i zmniejszeniu ryzyka recydywy. „Spotkałem się z kuratorem i on wskazał

mi Ośrodek Readaptacyjny” (M 3). „Pani kurator pomogła, w znalezieniu pracy, miałem iść na AA i leczenie ambulatoryjne i to pomogło” (M 4). „Po wyjściu na wolność rodzina mi pomogła, a jak do siebie doszedłem to pracowałem” (M 1). „Mieszkałem w ośrodku dla bezdomnych, pobierałem zasiłki, byłem zarejestrowany jako bezrobotny” (M 4).

Jak zauważa Edyta Pindel, „badani, otrzymując wsparcie ze strony określonych grup społecznych: rodziny, sąsiadów, znajomych, kolegów czy też przyjaciół, mają poczucie wspólnoty z nimi. W takiej sytuacji (przy spełnieniu warunku funkcjonowania według powszechnych norm społecznych) grupy te odgrywają w readaptacji społecznej badanych kluczową rolę jako pozytywne grupy odniesienia” (2014, s. 231).

Osoby opuszczające zakłady karne często odczuwają negatywne emocje związane z całkowitą zmianą sytuacji życiowej, dlatego rolą kuratora szczególnie w sytuacjach kryzysowych jest niesienie pomocy, oddziałując poprzez: „pomniejszenie strachu, lęków przed funkcjonowaniem w rzeczywistości społecznej; zminimalizowanie poczucia bezradności oraz wzrost poczucia bezpieczeństwa; wspieranie oraz motywowanie do podejmowania trudności w rozwiązywaniu problemów; osłabienie zniecierpliwienia problemami życia codziennego podczas poprawy funkcjonowania w warunkach wolnościowych” (Bałandynowicz, 2006, s. 254).

Byli osadzeni doceniają wsparcie rodziny, kuratora, zapewnioną pracę, miejsce zamieszkania, zapomogi uzyskane z funduszy państwa, pomoc w leczeniu uzależnień. Czynniki te można określić jako wspomagające proces readaptacji społecznej oraz dające poczucie bezpieczeństwa. Nie każdy z recydywistów otrzymał wsparcie od osób bliskich, jednakże pomoc kuratora i jego ukierunkowanie w procesie readaptacji były znaczące.

Przeprowadzone diagnozy funkcjonowania instytucji zajmujących się pomocą osobom po długoletniej izolacji w zakładzie karnym [m.in. przez Agnieszkę Kramarczyk (Chrapek 2020), Justynę Kusztal i Jolantę Pajdę (2014)], wskazują na niedostatek instytucji pomocowych wyspecjalizowanych w pomocy osobom, którzy byli izolowani od społeczeństwa ze względu na popełnienie przestępstw.

Zagrożenia poczucia bezpieczeństwa podczas readaptacji społecznej

Byli osadzeni, opuszczając zakłady karne, napotykają na liczne trudności, które komplikują ich reintegrację społeczną. Mimo deklaracji radzenia sobie z problemami wskazują na potrzebę lepszego i bardziej zintegrowanego wsparcia postpenitencjarnego, aby skutecznie pomóc tym osobom w powrocie do społeczeństwa. Można zauważyć, że czynniki wskazujące na poczucie bezpieczeństwa badanych nie różnią się znacząco od wyobrażeń ogółu społeczeństwa, jednakże nie są one oczywiste ze względu na popełnione przestępstwa, naznaczenie społeczne oraz długoletnią izolację od społeczeństwa.

Edyta Pindel zauważyła, że „były skazany, by zyskać akceptację społeczną musi wykonać poczwórny wysiłek, rozstać się ze swoją przeszłością, zmodyfikować teraźniejszość, wykreować przyszłość oraz na tej podbudowie rozpocząć nowe życie” (2009).

Mężczyźni opuszczający jednostki penitencjarne mieli świadomość swoich problemów oraz trudności, z jakimi przyszło im się zmierzyć. Osoby te odczuwają silne poczucie zagrożenia związane ze swoją niestabilną sytuacją prawną, brakiem stabilnego miejsca zamieszkania, trudnościami w znalezieniu pracy. „Największe poczucie zagrożenia stanowił dla mnie brak pracy” (M 2). Wskazano również na problemy finansowe, które mogą warunkować niestabilną sytuację prawną. „Mój problem to problem bardziej finansowy. Posiadam zadłużenie alimentacyjne. Podejmowałem pracę bez umowy” (M 5). Ponadto borykają się z problemami uzależnienia, wstydu i wycofania ze społeczeństwa. „Boję się o alkohol. Mam problem z uzależnieniem” (M 4). Te problemy składają się na uczucie niepewności i zagrożenia po opuszczeniu zakładu karnego. „Na początku idąc do Ośrodka Readaptacyjnego Pomost, miałem takie obawy zagrożenia, że znowu będę musiał się męczyć. Patrzyłem na tych samych ludzi przez 10 lat i myślałem, że tam przebywając wśród byłych skazanych, znowu będzie to samo” (M 3).

Osadzeni są świadomi wyzwań, z jakimi będą musieli się zmierzyć po wyjściu na wolność. Ta świadomość może być krokiem w kierunku ich rozwiązania, jednak równie dobrze może prowadzić do poczucia bezradności, jeśli nie towarzyszy jej odpowiednie wsparcie.

Mężczyźni zadeklarowali, że poradzili sobie z problemami po wyjściu na wolność, jednakże fakt, że ponownie trafili do więzienia, budzi wątpliwości co do tych deklaracji. Możliwe, że brak wsparcia oraz odpowiednich mechanizmów reintegracyjnych sprawia, że osadzeni nie są w stanie skutecznie radzić sobie z wyzwaniem. Kluczową rolę może stanowić środowisko do jakiego osadzony powraca. Aleksandra Szymanowska wskazała, że istnieje potrzeba stwarzania schronisk, do których osadzeni będą mogli udać się po odbyciu kary pozbawienia wolności. Jest to podyktowane m.in. wzrostem liczby osadzonych w wieku powyżej 50. i 60. roku życia, którzy nie mają rodzin ze względu na prowadzony uprzednio tryb życia (Szymanowska, 2016, s. 5–6).

„Rodzice mnie nie chcieli przyjąć, nie jestem po tylu latach zdziwiony czemu. Oni nie chcieli, żebym wrócił do starego towarzystwa” (M 3). „Moja mama próbowała mi pomóc, była nauczycielką. Załatwiała mi jakieś szkoły, ja nie chodziłem i ogólnie zepsułem sobie życie” (M 5). Niektórzy z badanych dostrzegli potrzebę zmian, jednakże podczas pobytu w warunkach wolnościowych nie potrafili się dostosować do norm i przepisów prawnych. „Zależy, w jakim środowisku człowiek przebywa. Dostosowanie i bezpieczeństwo jest dla mnie najważniejsze, żeby się człowiek umiał dostosować” (M 1).

Badani – będąc osobami z historią pobytów w izolacji penitencjarnej – muszą mierzyć się z wieloma wyzwaniami. Oprócz problemów materialnych, takich jak brak pracy i mieszkania, osoby te muszą radzić sobie z trudnościami emocjonalnymi i społecznymi, takimi jak uzależnienia i wycofanie społeczne.

Ponowne trafienie do więzienia przez niektórych mężczyzn sugeruje, że ich strategię radzenia sobie z problemami po wyjściu na wolność były niewystarczające. Wskazuje to na potrzebę lepszego wsparcia i bardziej skutecznych programów reintegracyjnych, które pomogłyby przystosować się do życia poza zakładem karnym. Mechanizmy silnie zakorzeniają się w umyśle człowieka, dlatego potrzebne są programy resocjalizacyjne, readaptacyjne oraz wsparcie psychologiczne i terapeutyczne, tak aby jednostka odniosła jak najmniejszą szkodę podczas pobytu w zakładzie karnym, a także po jego opuszczeniu.

Wyniki wcześniejszych badań wskazują na brak wsparcia społecznego w środowisku lokalnym osób, które przebywały w zakładzie karnym, a zarazem potrzebę stworzenia płaszczyzny kontaktów w celu reintegracji społecznej osób opuszczających jednostki penitencjarne. Proces stygmatyzacji byłych osadzonych jest naturalnym zjawiskiem. Przedłużające się wykluczenie społeczne wynikające z braku wsparcia redukuje „poprawczą efektywność więzienia i zagraża przestępczą recydywą” (Lenczewska-Machel, Machel, 2009, s. 218–219). Niestety, „odrzućcie przez społeczeństwo i rodzinę powoduje, iż po opuszczeniu zakładu karnego osadzeni powracają tam, gdzie są oczekiwani i gdzie mogą uzyskać pomoc oraz poczucie bezpieczeństwa, a więc do dawnego, często kryminogenne środowiska. W wielu przypadkach konsekwencją jest powrót do więzienia” (Porąbianiec, 2013, s. 375).

Powyższy obraz dopełniają wyniki badań przeprowadzonych przez Agnieszkę Kramarczyk (Chrapek, 2020). Autorka zauważa, że osoby opuszczające zakłady karne lub areszty śledcze mogą korzystać głównie z pomocy instytucji państwowych udzielających wsparcia wszystkim mieszkańcom miasta. Nie istnieje żadna organizacja zajmująca się udzielaniem pomocy wyłącznie tej grupie społecznej. Najczęściej byli osadzeni zgłaszają się do: Miejskiego Ośrodka Pomocy Społecznej (MOPS) oferującego zasiłki, wsparcie psychologiczne i prawne, a także pomoc w usamodzielnianiu się oraz współpracuje z sądami, kuratorami, aresztami śledczymi, urzędami pracy, parafiami i innymi instytucjami państwowymi; Służby Kuratorskiej – kuratorzy pomagają byłym osadzonym w otrzymaniu bonów na zakup żywności, środków czystości i ubrań oraz dofinansowanie czynszu i rachunków przez określony czas. Kuratorzy nawiązują kontakt z osadzonymi jeszcze przed ich wyjściem na wolność, przeprowadzają wywiady i monitorują sytuację życiową uprzednio przebywających w zakładzie karnym; Urzędu Pracy, gdzie osoby bezrobotne mogą zarejestrować się i korzystać z ofert pracy dostępnych w urzędzie. Pracownicy urzędu pracy udzielają informacji o aktualnych ofertach pracy, organizują szkolenia i wypłacają zasiłki dla bezrobotnych;

noclegownie, jako przykład można wymienić Towarzystwo Pomocy im. św. Brata Alberta prowadzące noclegownie, łaźnie, kluby i świetlice dla osób bezdomnych i oferujące pomoc prawną, psychologiczną oraz religijną, a także rzeczową (żywność, leki, odzież i środki higieniczne).

„W Katowicach nie ma organizacji, która zajmowałaby się bezpośrednio pomocą osobom opuszczającym więzienia, jak na przykład Stowarzyszenie «Most», które wspiera organizacje pozarządowe, ale nie specjalizuje się w pomocy byłym skazanym” (Chrapek, 2020).

Przeprowadzone przez Agnieszkę Kramarczyk (Chrapek, 2020) wywiady ze specjalistami i pracodawcami zatrudniającymi byłych osadzonych wskazują na potrzebę zmiany podejścia do wsparcia osób z tej grupy społecznej, w tym na konieczność stworzenia specjalnych programów i powołania instytucji, które kompleksowo będą wspierać osoby po opuszczeniu zakładu karnego w ponownej integracji ze społeczeństwem. Pracodawcy, którzy zatrudniają byłych osadzonych, podkreślają konieczność pomocy tylko tym, którzy rzeczywiście chcą zmienić swoje życie. Znają instytucje, do których można się zgłosić po wsparcie, a sytuację na rynku pracy oceniają jako dobrą, choć z pewnymi obawami dotyczącymi zatrudniania osób z kryminalną przeszłością.

Wyniki badań Agnieszki Kramarczyk (Chrapek, 2020) wskazują na konieczność zapewnienia skazanym kompleksowego wsparcia postpenitencyjnego, obejmującego pomoc prawną, mieszkaniową, zawodową oraz wsparcie w zakresie zdrowia psychicznego i uzależnień. Tylko takie podejście może pomóc w trwałej reintegracji społecznej osadzonych i zmniejszeniu ryzyka recydywy.

Jak zauważa Edyta Pindel, „readaptacja społeczna osób opuszczających jednostki penitencjarne stanowi ważny obszar do dalszego zagospodarowania przez różnego rodzaju działalność resocjalizacyjną, terapeutyczną, profilaktyczną i pomocową mającą na celu wsparcie skazanych w sytuacji trudnej, jaką niewątpliwie jest ich powrót do środowiska otwartego z warunków izolacyjnych” (s. 243).

ZAKOŃCZENIE

Badania pozwoliły na uchwycenie różnorodności i wskazują na wieloaspektowe wyzwania, z jakimi muszą się zmierzyć osoby opuszczające jednostki penitencjarne.

Dane uzyskane podczas wywiadów pozwalają na wskazanie różnych zakresów bezpieczeństwa. Dla osób z historią więzienną istotne jest zwłaszcza bezpieczeństwo psychiczne i emocjonalne: dotyczy ono stanu umysłu i emocji, wolnego od lęku, stresu i niepokoju. Obejmuje stabilność emocjonalną, wsparcie psychologiczne oraz zdrowie psychiczne. Kolejno można wskazać bezpieczeństwo socjalne: związane z poczuciem przynależności do społeczności, posiadaniem sieci wsparcia społecznego, bezpieczeństwem ekonomicznym, dostępem do edukacji

i zatrudnienia oraz ochroną przed wykluczeniem społecznym. I wreszcie bezpieczeństwo ekonomiczne: obejmujące stabilność finansową, zabezpieczenie przed utratą pracy, dostęp do odpowiednich zasobów materialnych, ochronę przed ubóstwem oraz dostęp do systemu zabezpieczeń społecznych.

Badani mówili również o negatywnych doświadczeniach w zakładzie karnym. Szczególnie trudna była dla nich izolacja od rodziny i bliskich oraz stres związany z przetrwaniem w odosobnieniu, co prowadzi do silnego zakorzenienia mechanizmów obronnych i może skutkować trudnościami w adaptacji po wyjściu na wolność. Natomiast brak pracy i konieczność przystosowania się do życia w celi może kształtować negatywne wzorce zachowań, które utrudniają reintegrację społeczną po opuszczeniu zakładu karnego.

Badacze podejmujący problematykę readaptacji społecznej osadzonych wskazują na: 1) potrzebę opracowania i modyfikacji programów resocjalizacyjnych, tak aby obejmowały wsparcie psychologiczne i terapeutyczne, co jest kluczowe dla minimalizacji szkód psychicznych i emocjonalnych oraz może wyposażyć byłych osadzonych w narzędzia do radzenia sobie z traumą i stresami wyniesionymi z zakładu karnego (w tym zatrudnienie większej liczby psychologów i terapeutów); 2) rozszerzenie programów readaptacyjnych pomagających w ponownej integracji społecznej, co jest niezbędne dla zapewnienia stabilności emocjonalnej i socjalnej; 3) organizację instytucji wspierających byłych osadzonych (m.in. ośrodków readaptacyjnych) oraz zwiększenie ich dostępności, tak by w większym zakresie stanowiły uzupełnianie polityki społecznej, szczególnie tam, gdzie pomoc ze strony państwa jest niewystarczająca; 4) zmianę świadomości i postaw społecznych wobec byłych osadzonych, a także wspieranie inicjatyw mających na celu pomoc byłym osadzonym, co jest kluczowe dla zapewnienia wsparcia i bezpieczeństwa tej grupy (w tym celu można wykorzystać środki masowego przekazu do promocji programów resocjalizacyjnych oraz edukacji społeczeństwa na temat potrzeb i problemów byłych osadzonych, co może przyczynić się do zmiany postaw społecznych i zwiększenia wsparcia); 5) wprowadzenie na szerszą skalę programów aktywizacji zawodowej: ich skuteczność może znacznie poprawić bezpieczeństwo ekonomiczne byłych osadzonych, co jest kluczowe dla ich stabilności socjalnej.

Podsumowując rozważania, należy wskazać na konieczność wielopoziomowego wsparcia skierowanego do osób opuszczających zakłady karne. Powinno ono obejmować zarówno aspekty psychiczne, emocjonalne, jak i społeczne, ekonomiczne, prawne. Bez tego wsparcia byłym osadzonym grozi marginalizacja i powrót do przestępczości, co negatywnie wpływa na ich poczucie bezpieczeństwa oraz bezpieczeństwo społeczne. Edukacja społeczna, zmiana postaw oraz zaangażowanie instytucji państwowych i pozarządowych są kluczowe dla skutecznej reintegracji i zapewnienia bezpieczeństwa tej grupie beneficjentów. System penitencjarny oraz postpenitencjarny wymaga zmian i dostosowania form

pomocy do potrzeb osadzonych w procesie readaptacji i reintegracji społecznej, które to powinny być rozpoczęte podczas pobytu w zakładzie karnym. Istnieje potrzeba podejścia holistycznego do każdej osoby, która wymaga pomocy w usamodzielnianiu się. Dobrym rozwiązaniem jest założenie większej liczby ośrodków readaptacyjnych, schronisk, punktów konsultacyjnych z pomocą prawną oraz terapeutyczną i psychologiczną skierowaną na konkretne potrzeby tej grupy społecznej, a także stworzenie programu mentorskiego, którego celem byłaby reintegracja społeczna jednostki doświadczającej procesu ponownej socjalizacji i readaptacji.

BIBLIOGRAFIA

- Bałandynowicz, A. (2006). *Probacja. Resocjalizacja z udziałem społeczeństwa*. Warszawa: Wydawnictwo Prawo i Praktyka Gospodarcza.
- Chrapek, A. (2020). *Postawa społeczeństwa wobec udzielania pomocy osobom opuszczającym zakłady karne (na przykładzie miasta Katowice)*. (Praca magisterska napisana pod kierunkiem dr hab. Teresy Wilk, prof. UŚ).
- Farnicka, M. (2019). Zagrożenie i lęk w społeczeństwie. Refleksje 40 lat po raporcie „Społeczeństwo wobec przemocy” i 70 lat po ustanowieniu Deklaracji Praw Człowieka. *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska, sectio J – Paedagogia-Psychologia*, 32(3), 49–58. DOI: 10.17951/j.2019.32.3.49-58.
- Guba E.G., Lincoln Y.S. (2009). Kontrowersje wokół paradygmatów, sprzeczności i wyłaniające się zbieżności. W: N.K. Denzin, Y.S. Lincoln (red.), *Metody badań jakościowych*, t. 1 (s. 281–313). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- International Covenant on Civil and Political Rights. 16 December 1966, <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-civil-and-political-rights> (dostęp: 12.07.2024).
- Kubinowski, D. (2011). *Jakościowe badania pedagogiczne. Filozofia – Metodyka – Ewaluacja*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Kusztal, J., Pajda, J. (2014). Pomoc instytucjonalna osobom po długoterminowej izolacji – raport z badań. W: J. Kusztal, K. Kmiecik-Jusięga (red.), *Konteksty resocjalizacji i readaptacji społecznej* (s. 195–211). Kraków: Akademia Ignatianum Wydawnictwo WAM.
- Lenczewska-Machel, H., Machel, H. (2009). Marginalizacja społeczna jako czynnik redukujący poprawczą sprawiedliwość więzienia. W: F. Kozaczuk (red.), *Zagadnienia readaptacji społecznej skazanych* (s. 213–219). Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego.
- Lewicka-Zelent, A. (2019). Poczucie bezpieczeństwa osób pozbawionych wolności w kontekście bezpieczeństwa społecznego i psychologicznego. *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska, sectio J – Paedagogia-Psychologia*, 32(3), 261–272. DOI: 10.17951/j.2019.32.3.261-272.
- Machel, H. (2014). Rodzina skazanego jako współuczestnik jego resocjalizacji penitencjarnej readaptacji i reintegracji społecznej. *Resocjalizacja Polska*, 7, 45–57.
- Marciniak, E. (2009). Psychologiczne aspekty poczucia bezpieczeństwa. W: S. Sulowski, M. Brzeziński (red.), *Bezpieczeństwo wewnętrzne państwa. Wybrane zagadnienia* (s. 56–65). Warszawa: Publisher: Dom Wydawniczy Elipsa.
- Maslow, A.H. (1990). *Motywacja i osobowość*. Warszawa: IW PAX.
- Nowacki, Z. (2022). Zasadność stosowania czynności profilaktycznych w jednostkach penitencjarnych. W: M. Kuryłowicz, M. Strzelec (red.), *Prawo i porządek publiczny* (s. 75–105). Warszawa: Szkoła Wyższa Wymiaru Sprawiedliwości.

- Nowak, B.M. (2019). Praca jako czynnik chroniący ekswięźniów przed powrotnością do przestępstwa i wykluczeniem społecznym. *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska, sectio J – Paedagogia-Psychologia*, 32(3), 289–306. DOI: 10.17951/j.2019.32.3.289-306.
- Pindel, E. (2009). Ułatwienia i trudności na drodze do readaptacji społecznej po karze pozbawienia wolności. W: A. Jaworska (red.), *Resocjalizacja. Zagadnienia prawne, społeczne i metodyczne* (s. 101–110). Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”.
- Pindel, E. (2014). W kierunku szans na skuteczny proces readaptacji społecznej osób dopuszczających się przestępstw przeciwko mieniu oraz przeciwko życiu i zdrowiu – doniesienie naukowe. W: J. Kuszał, K. Kmiecik-Jusięga (red.), *Konteksty resocjalizacji i readaptacji społecznej* (s. 213–245). Kraków: Akademia Ignatianum Wydawnictwo WAM.
- Porąbaniec, M. (2013). Pracownik socjalny i wychowawca postpenitencjarny w realizacji zadań pomocy społecznej. W: S. Badora (red.), *Kulturowe konteksty zachowań aspołecznych. Implikacje dla profilaktyki i resocjalizacji* (s. 363–382). Kielce: Wydawnictwo Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Kielcach.
- Socha, R. (2022). Wpływ przestępczości na poczucie bezpieczeństwa. *Zeszyty Naukowe Collegium Witelona*, 43(2), 73–80.
- Szmyd, J. (2014). Poczucie bezpieczeństwa jako wartość społeczna, etyczna i egzystencjalna. Rozważania podstawowe. *Państwo i Społeczeństwo*, 2, 9–19.
- Szymanowska, A. (2016). Wyzwania wobec działań penitencjarnych i postpenitencjarnych w świetle zmian demograficznych uwięzionych. *Przegląd Więziennictwa Polskiego*, 90, 5–22.
- Tashakkori, A., Teddlie, Ch. (red.). (2003). *Handbook of Mixed Methods in Social and Behavioral Research*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.

ABSTRACT

Convicts returning to life in an open environment – after a period of institutional isolation – are exposed to various situations and stimuli, the excess of which may cause a sense of uncertainty, fear or even threat. The aim of the qualitative research was to learn and understand the experiences of men – repeat offenders – related to their sense of security, and thus to obtain answers to the questions: what is the sense of security and what is its basis? What feelings related to the sense of security accompanied repeat offenders during their stay in prison? What risks were anticipated before leaving the penitentiary unit? How did repeat offenders feel about safety after leaving prison? Research in the phenomenological strategy using the in-depth interview method was conducted in 2024 with five men – penitentiary repeat offenders who had previously left prisons. The aim of the study was to identify and present their sense of security on the basis of in-depth interviews. The collected empirical material was analysed and categories concerning the perception and assessment of one's own sense of security by the respondents were distinguished. The results of the research made it possible to learn about the readaptation experiences of penitentiary recidivists, which indicate that these people are provided with a sense of security while in prison, but they feel threatened and uncertain before leaving prison. In order to prevent the phenomenon of recidivism, it is advisable to integrate the assistance system for people leaving prisons through the organization of rehabilitation and readaptation programs in isolation facilities and the involvement of the local community.

Keywords: sense of security; imprisonment; penitentiary; readaptation

